

3 - казус

“Лойиҳа” МЧЖ директори ва ҳайдовчи Набиевлар меҳнат шартномасини ЎзР МКнинг 97-моддаси 1-бандига кўра бекор қилиш ҳақида келишув туздилар. Мазкур келишувда тарафлар меҳнат шартномаси бекор қилиниши сабабли “Лойиҳа” МЧЖ томонидан Набиевга “SAMSUNG G 5” уяли телефон ҳамда 1.000.000 сўм миқдорида пул суммасини бериш ҳақида келишдилар.

Меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги буйруқ чиқарилгандан сўнг уч ҳафта ўтгач ҳамда меҳнат дафтарчасини олгач, Набиев туманлараро фуқаролик судига ишга тиклаш ҳақидаги даъво аризаси билан мурожаат қилди. Даъво аризасида меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги келишувни иш берувчининг тазйиқи остида имзолаганлигини, бунга сабаб қилиб унинг оғир моддий аҳволда бўлганлигини кўрсатиб, олган пул суммасини ва уяли телефонни қайтариб беришга рози эканлигини кўрсатди.

Вазиятга амалдаги қонун ҳужжатларига асосланган ҳолда ҳуқуқий баҳо беринг.

«Меҳнат шартномаси» атамаси меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларида анъанавий тарзда қўлланиб келинган. Лекин тўқсонинчи йилларнинг бошларида «контракт» тушунчаси кенг тарқалди. Дастлабки пайтлари ходимларни ёллашнинг контракт тизими бамисоли меҳнат шартномасига қарши қўйиларди.

Бу тизимнинг амалда қўлланилиши ҳам ижобий, ҳам салбий жиҳатларга эга бўлди.

Бир томондан, одатдаги меҳнат шартномасидан фарқли равишда контрактлар фақат ёзма шаклда тузилардики, бу меҳнатга оид муносабатларнинг ўзига хос мазмунда бўлиши, ходим билан иш берувчи манфаатларини тўлароқ ҳисобга олиш имконини берарди.

Бошқа томондан, ўша йиллари норматив ҳужжатлар ва юридик адабиётда контракт муддатли меҳнат шартномасининг бир тури сифатида қараб чиқилардики, бу муддатли меҳнат шартномаларининг қўллаиш доираси жиддий кенгайишига олиб келди, ходимларнинг меҳнат ҳуқуқларини камситди, Халқаро меҳнат ташкилотишшг (ХМТ) 1982 йилги «Меҳнатга оид муносабатларни тугатиш тўғрисида»ги 166-сон Конвенциясига зид эди.

Буларнинг ҳаммаси Ўзбекистоннинг меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатларида ҳисобга олинган. «Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат қонунлари кодексига ўзгартишлар ва қўшимчалар киритиш тўғрисида» 1993 йил 2 сентябрда қабул қилинган Қонун «меҳнат шартномаси» ва «контракт» атамаларини тенглаштирди.¹

Ўзбекистон Республикасида меҳнат муносабатлари демократик, инсонпарварлик ва адолат тамойилларига асосан ҳуқуқий тартибга солинган ҳамда бозор муносабатлари шароитидаги замон талабларига жавоб беради. Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси меҳнат муносабатларини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солувчи асосий норматив-ҳуқуқий ҳужжат бўлиб, унда Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 37-моддасида назарда тутилган “ҳар бир шахс меҳнат қилиш, эркин касб танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ва қонунда кўрсатилган тартибда ишсизликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга” эканлиги ҳақидаги қонун амалга оширишга қаратилган барча муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқий нормалар ўрнатилган.

¹ ЎЗБЕКИСТОННИНГ МЕҲНАТ ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИ. Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи Тошкент — 1999

Маълумки, меҳнат тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ходимлар, иш берувчилар ва давлат манфаатларини эътиборга олган ҳолда қабул қилинади. Мазкур қонун ҳужжатлари давлат сиёсатининг устувор вазифаларидан бири бўлмиш фуқароларни иқтисодий-ижтимоий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва уларга муносиб турмуш шароитини яратиб беришга қаратилганлиги билан ҳам аҳамиятли.

Таъкидлаш жоизки, 1995 йил 21 декабрда Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси қабул қилиниши меҳнат соҳасига оид кўплаб муаммоларга ечим берди. Шунингдек, ушбу қонун ҳужжати билан меҳнат масалаларини тартибга солувчи, аҳоли бандлигини таъминловчи ва меҳнат қонунчилигига риоя қилиш устидан назоратни амалга оширувчи давлат органларининг ваколатлари аниқ белгилаб берилди.²

Меҳнат шартномасини тузиш ва уни бекор қилиш муносабатлари Меҳнат кодекси ва бошқа меҳнат ҳуқуқига талукли қонун ҳужжатлари билан тартибга солинади. Бундан ташқари, бизнинг муоммоли вазиятимизда икки томон ҳам келишган ҳолга меҳнат шартномасини бекор қилишини кўришимиз мумкин. Биз ушбу ҳолатга йечим беришимиз учун Меҳнат кодексиг ва ушбу ҳолатга алоқадор бўлган норматив ҳуқуқий ҳужжатга етиборимизни қаратамиз.

Меҳнат шартномасининг бекор бўлиши кўп ҳолларда унинг тарафлари манфаатига таъсир қилади. Шу сабабли Ўзбекистон Республикасининг Меҳнат кодекси, бошқа меҳнатга оид қонун ҳужжатлари уни бекор қилиш асослари ҳамда тартибларини белгилаб беради ва бу билан ходим ва иш берувчи ҳуқуқлари бузилмаслиги, манфаатларига путур етмаслиги чораларини назарда тутади.

Меҳнат кодексининг 97-моддаси меҳнат шартномаси бекор бўлишининг қуйидаги умумий асосларини назарда тутади:

- 1) тарафларнинг келишувига кўра. Ушбу асосга биноан меҳнат шартномасининг барча турлари исталган вақтда бекор қилиниши мумкин;
- 2) тарафлардан бирининг ташаббуси билан;
- 3) муддатнинг тугаши билан;
- 4) тарафлар ихтиёрига боғлиқ бўлмаган ҳолатларга кўра;
- 5) меҳнат шартномасида назарда тутилган асосларга кўра.

Меҳнатга оид бўлган муносабатларни бекор қилиш тўғрисидаги шарт меҳнат шартномасида бу шартнома иш берувчи томонидан корхона раҳбари,

² Муаллифлар жамоаси. Меҳнат ҳуқуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮУ нашриёти, 2018

унинг ўринбосарлари, бош бухгалтер билан корхонада бош бухгалтер лавозими бўлмаган тақдирда эса бош бухгалтер вазифасини амалга оширувчи ходим билан тузилганда, шунингдек қонунда йўл қўйиладиган бошқа ҳолларда ҳам назарда тутилиши мумкин.

б) янги муддатга сайланмаганлиги (танлов бўйича ўтмаганлиги) ёхуд сайланишда (танловда) қатнашишни рад этганлиги муносабати билан.

Меҳнат шартномасининг тарафлар келишувига кўра бекор бўлиши. Бунда меҳнат қонунчилиги меҳнат шартномасининг тарафлари ўзаро келишганлари тақдирда ҳар қандай (муддатли ёки муддатсиз меҳнат шартномалари) шартноманинг истаган пайтда бекор қилиниши мумкинлигини назарда тутди ва бунинг учун меҳнат шартномасини бекор қилиш ҳақидаги тарафларнинг ўзаро келишиб олинган истагидан иборат юридик факт содир бўлишини етарли деб ҳисоблайди.

Бироқ, меҳнат қонунчилиги меҳнат шартномасини унинг тарафлари хоҳиши ва келишувига кўра бекор қилинишини чекловчи объектив ҳолатларни назарда тутди.

Бундай ҳолатлар жумласига қуйидагилар киради :

муқобил хизматга жалб этилган ҳарбий хизматчи билан тузилган меҳнат шартномаси;

суднинг қонуний кучга кирган ҳукмига кўра ахлоқ тузатиш ишларига юборилган маҳкум билан тузилган меҳнат шартномаси;

олий ўқув юртини давлат гранти бўйича тамомлаган ва ваколатли органнинг кадрларни тақсимлаш ҳақидаги қарорига мувофиқ ишга юборилган ёш мутахассис билан тузилган меҳнат шартномаси.

Юқоридаги ҳолларда меҳнат шартномасининг бекор бўлишида унинг тарафлари хоҳиши ва улар ўртасидаги ўзаро келишув етарли юридик факт бўлиб саналмайди ва бунда тегишли ваколатли давлат органининг (Ҳарбий органлар, жазони ижро этиш инспекцияси, тегишли таълим вазирлиги ёки бошқа ваколатли идора) қарорининг (розилиги) талаб этилади.

Меҳнат кодекси ва меҳнат қонунчилиги меҳнат шартномасини бекор қилиниш асоси сифатида унинг тарафлари ўртасидаги келишув қандай кўринишда бўлиши лозимлигини белгиламайди ва бунинг натижасида амалиётда турли англашилмовчиликлар юзага келади. Одатда, ходимнинг ишдан бўшашини сўраб ариза билан мурожаат қилиши иш берувчида эътироз туғдирмаса ва қонунда белгиланган муддат давомида ишлаб беришни талаб қилмаса — шартнома тарафларнинг келишуви билан бекор қилинганлигини

англатади. Бундай ҳолда меҳнат муносабатлари Меҳнат кодексининг 97-моддаси, 1-бандига кўра бекор қилинади. Корхона ва ташкилотларда меҳнат қонунларини қўллаш амалиётида меҳнат шартномасининг ўзаро келишувига биноан бекор қилиш кўзда тутилгани ва бу ҳол тегишли ҳужжатда ифодалангани ҳолда ходим келишувдагидан икки кун ортиқча ишни давом эттиргани туфайли прокуратура органлари томонидан бу ҳаракат қонунбузарлик сифатида баҳолангани маълум.³

Биз биламизки, Набиев ишга тиклаш масаласида судга мурожат қилди. Бунинг натижасида, суд Меҳнат кодекси 111-моддани кўриб чиқиши керак.

Меҳнат шартномаси ғайриқонуний равишда бекор қилинган ёки ходим ғайриқонуний равишда бошқа ишга ўтказилган ҳолларда, у иш берувчининг ўзи, суд ёки бошқа ваколатли орган томонидан аввалги ишига тикланиши лозим.

Низони кўриш вақтида иш берувчига меҳнат шартномасини бекор қилиш ёки ходимни бошқа ишга ўтказишнинг асослилигини исботлаб бериш масъулияти юклатилади.

Агар жамоа келишуви ёки жамоа шартномасида меҳнат шартномасини иш берувчининг ташаббуси билан бекор қилишни касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимларнинг бошқа вакиллик органи билан олдиндан келишиб олиш назарда тутилган бўлса, суд касаба уюшмаси қўмитаси ёки ходимлар бошқа вакиллик органининг олдиндан розилиги олинган-олинмаганлигини аниқлайди.

Ўрганилган манбалардан келиб чиқиб хулоса қиладиган бўлсак, меҳнат шартномасини бекор қилиш тартибига етибор қиладиган бўлсак, икки томонинг розилиги натижасида меҳнат шартномаси бекор бўлмоқда. Натижада малум вақт ўтгандан сўнг ишдан бўшатишган Набиев ишга тиклашини сўраб, судга мурожат қилмоқда. Бундай ҳолатда Набиев ўзининг келтирган далилларини исботлай олмаса, меҳнат шартномаси бекор бўлади. Агар, ҳақиқатдан иш берувчи томонидан тазик ўтказиш орқали ишдан бўшатишган бўлса, суд томонидан ишга тикланади.

³ Муаллифлар жамоаси. Меҳнат ҳукуқи. Дарслик. –Т.: ТДЮУ нашриёти, 2018.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Гасанов М.Ю., Соколов Е.А. Ўзбекистон Республикасида меҳнат шартномалари (контракт). Ўқув қўлланма. – Т.: Ўқитувчи, 1999.
2. Мамасиддиқов М. Меҳнат муносабатларида етказилган моддий ва маънавий зарарни судда ундиришнинг назарий ва амалий муаммолари. Монография. – Тошкент: АКХМИ, 2008.
3. Турсунов Ю. Халқаро меҳнат ҳуқуқи ва Ўзбекистон Республикаси меҳнат қонунчилигини такомиллаштириш муаммолари. Монография. – Т.: “Фан ва технология” нашриёти, 2009.
4. Усманова М.А., Б.Исрайлов. Меҳнат ҳуқуқи. Ўқув-услубий мажмуа. – Т.: ТДЮИ, 2011.
5. Меҳнат кодекси. Тошкент 2020.

WEB – ресурслар

1. [http: // www.mehnat.uz](http://www.mehnat.uz)
2. [http: // www.lex.uz](http://www.lex.uz)
3. <https://www.norma.uz>
4. [http:// www.ziyonet.uz](http://www.ziyonet.uz)
5. [http:// www.tsul.uz](http://www.tsul.uz)